

NEUTRALITET

i världskrig

Del 1

Foto: Tore Olsson

T v: Ombordstigning i en av Balchens C-47:or av norska, i Sverige utbildade och vapenutrustade, norska polissoldater. Avresa från Kallax till Nordnorge.

Nedan: Efter det att täckelsen av minnestenen fallit kom en DC-3:a (f d C-47:a) in över ceremoniplatsen.

Av Fahn Charleville

1995 var det 50 år sedan andra världskriget äntligen tog slut. Två atombomber satte definitivt slut på kriget i augusti 1945. I Europa hade vi upplevt krigsslutet "redan" den 7 maj detta år. Sverige hade genom en s k sinkadus klarat sig från att dras in i elden – vi hade ju deklarerat vårt land som neutralt. Dessutom var "Sveriges beredskap god". Det senare var emellertid en kraftig överdrift de första två-tre krigsåren.

Att vi inte var starka nog bevisades bl a av att vi inte kunde stå emot flera nazityska påtryckningar. T ex transiteringen av tysk truppkonvoj med tåg genom Sverige. Vi kunde inte hävda strikt neutralitet. Hade för lite muskler. Sverige betraktades därför av många som tyskvänligt; såväl hemmavid som utomlands.

Mindre känt är att Sverige de sista två, tre åren genom "tysta godkännanden" hjälpte de allierade (Storbritannien och USA) att från svenska utposter låta olika underrättelseorganisationer bedriva önskad verksamhet. (Se

efterföljande delartikel i separat ruta.)

Flera hemliga baser fanns på svensk sida utmed gränsen. De bemannades av norska frivilliga, som betalades av amerikanska OSS – dvs föregångaren till CIA. Det kanske mest iögonfallande exemplet daterar sig från december 1944. Då gav regeringen sitt samtycke till att upplåta dåvande Norrbottens flygbaskår (nuvarande F 21) som bas för tio amerikanska C-47 Dakota-transportflygplan (civilt = DC-3) under ledning av den berömde och driftige amerikanske (med norskt påbrå) flygöversten **Bernt Balchen**.

Foto:
Ivar Blixt

Detta beslut blev inledningen till det vi idag benämner **"Flygoperation Balchen"**. Kärt barn har dock många namn och denna flygoperation kan sägas vara en del av en större, hemlig,

amerikansk flygoperation som gick under namnet **"Where and when"** – i vilken bland annat ingick att transportera tillbaka i Sverige nödlandade (m m) allierade/amerikanska flygbesätt-

ts slutskede

Foto: Jahn Charleville

Bilden visar de router Balchens Dakotor bl a företog.

ningar. Ledare och organisatör var även här Bernt Balchen.

Poliser var soldater

Flygoperation Balchen hade ett annat syfte. Det gällde att landsätta ett stort antal i Sverige utbildade frivilliga, norska polissoldater inklusive utrustning i norska Finnmark (alltså det av nazityskarna ockuperade nordligaste Norge). Neutraliteten (m m) påbjöd att det skulle heta polissoldater med betoning på polis. Talar man dock med ►

I F 21:s flottilmuseum finns idag bildskärmar som bl a berättar om de aktiviteter amerikanskt flyg var inblandat i åren 1944-45.

Nedan: Avresedags till Karasjok för hjälp till de skadade i minolyckan. I vit klädsel ses bl a doktor Hjalmar Waergeland och sjuksköterskan Ella Krogh. De hoppade ned med fallskärm ... efter förträning i flygplanet ...

Foto: Tore Olsson

klarvarande norska frivilliga av nämnda kategori, så var verklighetens betoning mer på soldater. (Det var ju fortfarande krig då "Operation Balchen" ägde rum.)

Den första flygtransporten med polistrupp i de amerikanska C-47:orna nådde Högbuktsmoen, den av sovjetryssarna behärskade och från tyskarna tagna norska flygplatsen invid Kirkenäs, den 12 januari 1945. Totalt under det följande halvåret gjordes 313 flygningar från Kallax (F 21). Man hann med att flygöverföra 1442 polissoldater och cirka 115 ton militära förnödenheter. Närmare 15 ton varor av olika slag fallskärmssläpptes över Finnmark.

"Flygoperation Balchen" kan sägas ha varit en aktiv neutralitetsinsats, en liten kompensation för vad Sverige tvingats bistå tyskarna med.

● ● En intressant "detalj" i sammanhanget är, att samtidigt som amerikanerna med aktiv svensk hjälp bedrev antinazistisk verksamhet från Kallaxflygfältet några mil från Luleå, fanns i denna stad ett större, tyskt förnödenhetslager nere vid hamnen avsett att slussas vidare till nazityskar i bl a Nordnorge. Amerikanerna kände inte till den tyska verksamheten, lika lite som tyskarna visste om den amerikanska. Några svenskar kände till bägge hanteringarna, men en svensk tiger ...

T h: 98 procent av alla deltagarna i 1995 års minnesvärda "fredsslutseminarium" vid F 21. Alla involverade på något sätt – före eller efter. Främst skall nog den främre radens personligheter äras. Fr v: Nils Öberg (S 12-pilot), Arvid Sende (norsk polissoldat), Ella Krogh/Lundberg (sjuksköterska), Allan Mann (kurir m m), Eugen Pettersen (norsk polissoldat), --, Gunnar Amundsen (norsk polissoldat). Och några till. T ex C-47-piloterna Robert Merrit & Roy Allemeir; i mitten rad 2.

Ovan: Chefen för Nordnorges Försvarskommando, general Per Bøthun, i samspråk med före detta förrådsman Alfred Borgeryd. I mitten Allan Mann f d SOE special. De två senare var bl a med och packade fallskärmarna åt soldaterna vid den "illegala" norska fallskärmsskolan vid F 21.

T h: Flygöversten Bernt Balchen utanför dåvarande kanslihuset flankerad av två norska polissoldater. Där ovan bl a personal ur F 21.

Foto: Tore Olsson

Foto: Ivar Blixt

Ovan ses t v förre ambassadören Leif Leifland och docent Kent Zetterberg (MHS) i samtal med F 21:s info-chef, major Bernt Häggbom.

Bok & succémöte

Detta var en fragmentarisk resumé av ett skeende i svensk neutralitetshisto-

ria. Den vetgirige, den som sukter efter hela den hittills kända historien för 50-53 år sedan uppmanas läsa bokhäftet "Operation Balchen" som Svensk Flyghistorisk Förening utgav inför 50-årsjubileet vid F 21 (författare Jan Waernberg). Bättre än så kan nog inte hela den "krångliga" historien berättas ... och illustreras. (Pris 60 kr. På avin skrivs: Kamratföreningen F 21 – Pg: 21 90 27-0.)

Foto: Bengt-Åke Persson

● ● 50-årsminnet av dessa händelserika år vid Norrbottens flygbaskår (F 21) med s k omnejd firades i dagarna tre i juni i fjol med ett symposium i vilket cirka 100 personer deltog, såväl krigsveteraner från Norge, USA som Sverige.

Till jubileet hade värdflottiljen lyckats med konststycket att få med några norska polissoldater, två amerikanska Dakota-piloter, en sjuksköterska, en "SOE-special" rekryterad "gränsspion", två Storch-piloter – alla veteraner från Balchen-operationen. Lägg därtill tre namnkunniga forskare som **Leif Leifland** (f d ambassadör), docent **Kent Zetterberg** (MHS), **Lars Gyllenhaal** (Luleå högskola) samt representanter för USA:s attachéavdelning, norska försvarsledningen liksom dito från Sverige. Flyghistoriker och journalister kryddade "anrättningen".

F 21 har all heder av denna flygkulturella succé. Smått genialisk idé vars efterdyningar ännu inte nått vägs ände. Ty den 6 juni hoppas F 21 kunna göra om bravaden, då med ett något annorlunda s k stuk. Minnesaktiviteterna koncentreras till ett dygn. Många utländska gäster har redan signalerat sitt intresse. Det finns nämligen med all säkerhet en hel del mer som väntar på att bli framdraget ur "garderober". All sanning om timade skeenden från tiden för andra världskriget har ännu inte sett dagens ljus. ■ ►

Hemliga organisationer p

Av Fahn Charleville

"Flygoperation Balchen" är ett lysande bevis på att vi svenskar även aktivt stöttade norrmännens motståndskamp under andra världskriget. Lite sent kan några tycka. Men om sanningen skall fram tillät Sverige redan långt tidigare men i största hemlighet utländska aktörer att från undanskymda platser i gränslandet mot Norge bedriva verksamhet som riktades mot nazi-tyskarna.

Del 2

FlygvapenNytt ber forskaren **Lars Gyllenhaal** summera de olika utländska aktörerna som var verksamma i Sverige. Han ger följande skiss:

"Operation 'Where and when' är på många sätt förbunden med allierade underrättelse-/specialförband i Sverige under andra världskriget. En rad brittiska och amerikanska hemliga enheter verkade redan från 1943 på svenskt territorium med inofficiellt svenskt regeringstillstånd. Boken **Hemliga makter** som kom ut 1993 tog upp en del av denna verksamhet. Men hittills har ingen kartlagt den totala bilden."

Var det spionorganisationen CIA som låg bakom?

"OSS (Office of Strategic Services) var föregångare till dagens CIA. Den amerikanske flygöversten **Bernt Balchen** var i Sverige ansvarig för "Operation **Sonnie**", med syfte att bl a föra ut 3.500 norrmän och amerikanska flygare från Sverige. De fem svartmålad B-24 Liberator som utförde operationen kom från **OSS Carpetbaggeravdelning** (hemliga flygoperationer). De flög inte mindre än 550 flygningar mellan södra Sverige och Storbritannien från våren 1944 fram till krigsslutet. Totalt kom cirka 5.000 personer att transporteras med OSS-planen."

Var i Sverige?, blir nästa fråga.

Forskaren och journalisten **Lars Gyllenhaal** har bl a flera studieår i Ryssland bakom sig.

Foto: Ivar Blixt

"OSS finansierade och försörjde även fyra norska Milorg-baser i Norrbotten. De låg i anslutning till de geografiska områdena Pältsa, Lenavattnet, sydväst Abisko och Mavasjaur. Varje bas bemannades med ett dussin Milorg-män, som utbildades i vapen- och underrättelsetjänst samt smugglade utrustning in i Norge.

OSS hade även en bas i nordvästra Jämtland med amerikansk personal (iklädda US airborne-uniformer) något hundratal meter från gränsen mot Norge. Personalen stod under befäl av **William Colby**, sedermera högste chef inom CIA."

Fanns det fler organisationer inblandade?

"Ja, dessa två: **SOE (Special Operations Executive)** och **SIS (Secret Intelligence Service)**. Det var SOE som planerade och förberedde en rad sabotage mot tyska intressen i Sverige i början av kriget. SIS skickade en del

norsk personal till **Bernt Balchen** som kom att syssla främst med radiounderrättelser, t ex den norske kaptenen **Björn Rörholt**."

"Ett par svenska samer hjälpte den norska personalen vid Kari med hus hållning. De fick som tack 1995 mottaga norska hedersmedaljer."

Det finns säkert kolossalt mycket mer förborgat från krigsåren som nu efter 50 år skulle kunna släppas och därmed ge bilden av Sveriges agerande i ett ytterst trängt läge en något annorlunda framtoning. – Finns det två värderingar av ordet neutral – det strikt juridiska och det pragmatiska?

Och när är en neutralitetsförklaring trovärdig? Neutralitetsbegreppet har aktualitet även i dessa dagar. Har andra världskriget något eller mycket att lära vår yngre generation även i det hänseendet? – Den lyhörde fick vid sommarens seminarium om "Flygoperation Balchen" vid F 21 veta mycket om praktisk neutralitet. ■

C-47 nr 348245 fick "bandits on my tail" enligt piloten Cowleg när en finsk Junkers Ju 88 kom jagandes då planet var på väg från Kallax till Kirkenes.

Foto: Tore Olsson

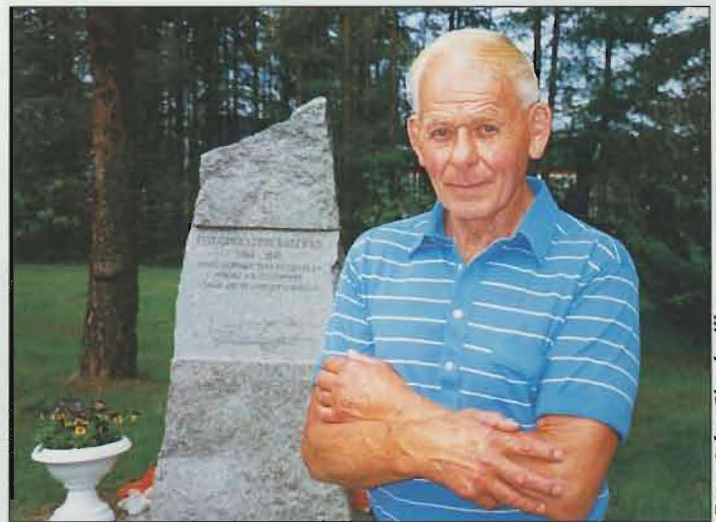

Foto: Jahn Charleville

Svensken Allan Mann har ett brokigt förflutet som frivillig (17 år gammal) krigsarbetare i finska vinterkriget (1939-40) och som "norsk" motståndsmann inom SOE Special. – T v ses Allan som nr två fr h bland tre norska motståndskamrater i Oslo fredsdagarna i början av maj 1945. – Ovan: 50 år senare ses Allan på F 21, där han under "Balchen-tiden" bl a var med och hjälpte de norska "fallskärmsoldaterna" vid specialuppdraget. Tidigare hade Allan agerat kurir/agent från de värmländska gränstrakterna. Det Mannska frihetspatoset höll dock i krigets slutskede att få ett abrupt slut då han splitterskadades under "handgemäng" med tyskarna i Nordnorge. Men den Mann:en vägrade förlora även den kampen.

De hemliga baserna

Huvudtexten (sid 48) står det talat om att Sverige i tysthet godkände utländsk verksamhet inne på svenskt territorium – verksamhet riktad mot nazityskarna i Norge. Hur då? Kapten Kjell Ågren vid F 21 ger FlygvapenNytt dessa intressanta forskarrön.

T ex **XU-basen "Kari"**. Den låg cirka 50 m från gränsen till Norge i närheten av riksröse 277 A. Alla XU-baserna var underrättelsenästen som fick sambands-service av SIS (Secret Intelligence Service från Storbritannien), som utrustade norska telegrafister för denna typ av tjänstgöring. Den förste hette *Petter Thilesen* (fänrik) och släpptes ned med fallskärm från brittiskt flygplan den 17 oktober 1943.

Att inhämta svenska regeringens samtycke till sådana här "operationer" var i rådande krigsläge inte att tänka på. Men svenska underrättelsetjänsten (genom C-byrån) hade medgivit att basen upprättades, om man i gengäld fick information om tyska trupprörelser m m. (Allt enligt uppgifter från normän involverade i dessa då hemliga operationer.)

● ● **"Sepal-baserna"** var av annan typ, milorg-baser. De var fyra till antalet. All utrustning måste smugglas in i Sverige båtledes. Initiativet till denna organisation togs 1943 av den dåvarande norske kaptenen **Håkon**

Kyllingmark (försvarsminister efter kriget och författare till boken *"Lagspill i krig och fred"*), som fick med sig brittiska SOE och amerikanska OSS (senare = CIA).

Från hösten 1944 fanns följande baser organiserade på svenskt territorium (jämför med kartan):

A) **Sepal 1 "Mons"**; Pältastugan (Svenska Turistföreningen).

B) **Sepal 2 "Anna"**; Vid Sjangli gruvområde i Abiskodalen (Unna Allakass-stugorna); två små stugor cirka ett par hundra meter från norska gränsen.

C) **Sepal 3 "Truls"**; troligen vid Mavasjaure en bit från fjällstugan Graddis och Junkerdalen.

D) **Sepal Gorgon "Marit/Lotte"**; organisationens högkvarter, byggd på gränsen vid östspetsen av Leinavattnet/Vuskojaure.

Basernas huvuduppgifter var: Underrättelsetjänst; utbilda civila normän i Norge i vapen-, min- och sprängtjänst; förbereda mobilisering; förbereda åtgärder vid tysk kapitulation. – Mer om dessa och andra "krigsaktiviteter i Sverige" kan troligen serveras vid F 21:s "minnessymposium" den 6 juni. – Kapten Kjell Ågren är forskaren vi skall tacka för att verkligheten bakom neutraliteten under andra världskriget får en sannare historisk beskrivning. ■ ►

Jahn Charleville

Resterna av XU-basen "Kari". Även svenska TV 4 har visat och berättat om denna hemliga bas.

Av Fahn Charleville

F 21 firade – som del 1 redovisade – i juni 1995 50-årsjubileum av andra världskrigets slut inklusive de aktiviteter som dåvarande flygbaskåren kom att ta aktiv del i för att bli hjälpa våra norska krigsdrabbade bröder och systrar. För att ordna och genomföra ett sådant internationellt minnessymposium krävs mycket hängivenhet och energi. Även om tillkomsten och förverkligandet av dessa minnesvärda dagar naturligtvis kräver mångas medverkan, tors FlygvapenNytt utan omsvep peka på en mans helt avgörande insats. Hedras den som hedras bör. Sträck på dig **Kjell Ågren**; kaptenen vid F 21:s sambandsavdelning. Låt oss bekanta oss med personen bakom denna unika kulturella satsning. Genom svaren på FlygvapenNyts frågor får läsekretsen denna intressanta bakgrund sig serverad.

En flyghistorisk br

Kjell, det var väl för cirka två år sedan du tog kontakt med FlygvapenNytt och berättade lite om spännande krigsslutshändelser som dåvarande Norrbottens flygbaskår var invecklad i och som du fått chansen att förmedla uti lokalradion. Berätta igen.

– Jag har alltid varit intresserad av närhistoria. Det kopplat till mitt intresse för att i radio berätta om historiska händelser blev embryot till 1995 års jubileumsseminarium.

Jag förstår att du med ett sådant kittlande material gärna ville se en sk ordentlig uppföljning. Hur fick du F 21 att nappa på din "framtidssid"?

– Under 1993 kom nog de första indikationerna från F 21:s museikommitté att F 21 borde försöka att anordna ett jubileum 1995. Då skulle det bli 50 år sedan

tio amerikanska transportflygplan av typ C-47 Dakota var baserade på Kallax.

– Jag hade sommaren 1994 rikligt med uppgifter om händelserna i Norge, Sverige och Kolahalvön från

1940 och fram till freden i maj 1945.

– Jag kontaktade min flottiljchef, överste Roland Sterner, hösten 1994. Jag presenterade min plan på ett 50-årsjubileum och symposium.

Kaptен Kjell Ågren (t h) i samspråk med förra polissoldaten Eugen Pettersen och f.d. sjuksköterskan Ella Krogh/Lundberg.

Flygspanaren Harald Hellman (l 1/F 3) flankerad av två norska polis-soldater varav t h chefen för 3:dje poliskompaniet, Olav Töndevold.

Foto: Tore Olsson

På skidor på Kallaxfältet bland "sina" C-47:or ses t h divisionchefen, kapten Charles G. Hollyman.

– Efter att ha varit i kontakt med regeringskansliet och försvarsledningen startade flottiljchefen projektet i november 1994 med undertecknad som projektledare.

Men Kjell, nog behövs det väl fler än en flottiljchef (om än aldrig så dynamisk) för att få till stånd ett sådant här internationellt symposium? Du måste ha haft tillgång till ett inflytelserikt kontaktnät? Berätta?

– Under årens lopp har jag fått ett utmärkt kontaktnät och därmed hjälp med att söka besättningsmedlemmar från den amerikanska transportdivisionen.

– Journalisten Torbjörn Olausson (TV 1/Stockholm) har genom sitt flygintres-

se och kontaktnät i USA medverkat i eftersökningen av besättningsmedlemmar som deltog i "Operation Ball".

– Problemet för mig var att jag fick cirka 50 namn på piloter från USA, samtliga hade deltagit i "Operation Ball" men ingen hade opererat från F 21/Kallax.

Hette verkligen den åsyftade USA-insatsen "Operation Ball"? Jag minns att FlygvapenNytt i slutet av 1960-talet i den långa serien om Sverige under beredskapsåren genom flygarlegenden och flyghistorikern Nils Kindberg även talade om "Balchen-operationen". Finns det någon sådan benämning, eller dylikt?

– Ganska snart började jag misstänka att Kallax-operationen hade ett annat namn eller att operationen var så hemlig att den inte hade något

namn. Tiden började bli knapp och vi var snart inne i månaden maj 1995. Det var alltså hiskligt bråttom om vi skulle nå rejält resultat till kommande månads stora träff.

– Tord S Eriksson, elev vid journalisthögskolan i Göteborg, skulle som examensarbete skriva om "Operation Balchen" och det blev nyckeln till framgång. Vi skulle båda ha kontakt med USA-besättningar som hade opererat mellan Kallax och Kirkenes. Tord hade också annonserat i amerikanska tidningar efter besättningsmedlemmar i "Operation Ball" från Kallax, men han hade tillagt att en av piloterna hade namnet Roy Allemeier.

– Tursamt nog råkade Roy Allemeier i Indiana USA läsa den efterlysningen och tog kontakt med Tord S Eriksson i Göteborg. Han menade att namnet på operationen var "Where and When" och inte "Ball".

– När jag hade fått det första namnet, dvs Roy Allemeier, dröjde det inte längre än en vecka innan vi hade två C-47-piloter som var beredda att komma över till Kallax och närvara vid jubileet och symposiet.

– Sedan gick det av sig självt, kan man säga. Norska frihetsveteraner tackade mer än gärna ja. Och studiebesöken vid aktuella norska orter hjälpte norske försvarsattachén glatt till med att sanktionera.

Så berättar "organisatorshjälten", utan vars stora ambition, heta vilja och aldrig sinande tålamod succén vid F 21 inte blivit upplevd. Förvisso också med en god portion tur ... men den gudar älskar ... ■

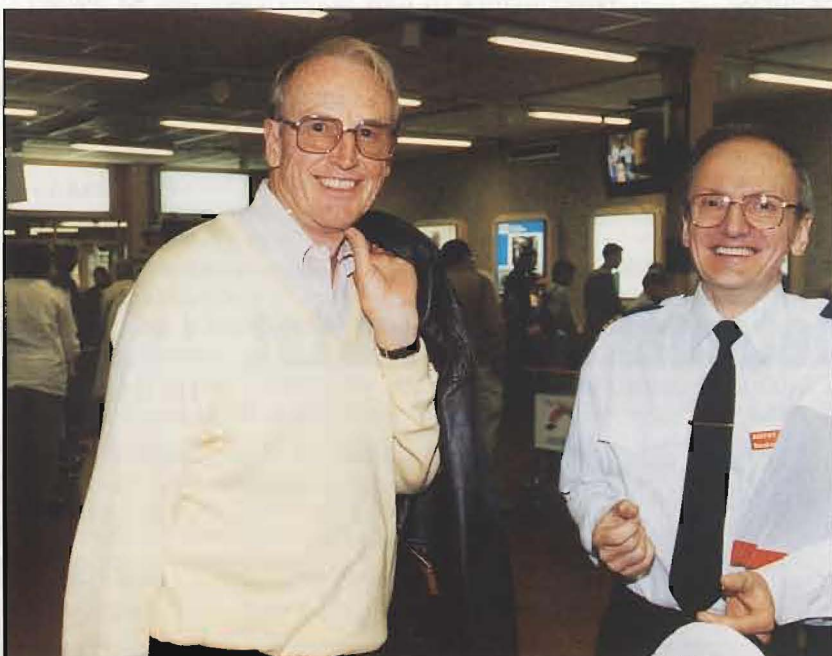

Foto: Ivar Blixt

Kapten Kjell Ågren (t h) tillsammans med förre C-47-piloten Roy Allemeier.